

Михаил Неделчев: Ако не минеш поне един път на ден през площад „Славейков“, значи не си софиянец...

Кой е кварталът на твоето детство? Какво помниш от него и как днес се виждаш тогава там?

Това е улица „Хан Аспарух“, писателската махала и малките Пет къшета... Въпреки че имам раздвоение, защото преди това като бебе сме имали някакви апартаменти на ул. „Иван Асен II“.

От Орлов мост нататък?

Да. Когато сме излезли от „Майчин дом“, сме отишли първо там. Но много скоро е трябвало да отидем в Панчарево, защото са започнали бомбардировките. През цялото време на евакуацията сме били там. Така че най-ранните ми години са по-скоро панчаревски години, след което вече всички сме се прибрали в къщата на „Хан Аспарух“.

Скоро след 9 септември 1944-а ли се прибирате или по-късно?

Да, скоро след 9 септември.

Значи си бил на около две-три години?

Да. Това, което знам за панчаревското ми детство, са по-скоро разкази на родителите ми, отколкото мои спомени. Нашата вила в Панчарево беше голяма – осем стаи и две веранди; във всяка стая имаше настанено по едно евакуирано приятелско семейство. Баща ми или някой друг от мъжете слезаха до София, за да видят дали са живи и здрави къщите и изобщо какво става – какво е бомбардирано и какво не. Точно срещу нас на ул. „Аспарух“ беше паднала бомба върху една еврейска къща и отнесла цялата ѝ задна част... Всъщност всичко това са истории, които по-късно са ми разказвани. Имал съм приятелка – еврейско момиче, с което сме другарували в тези най-ранни години и което, заедно с родителите си, заминава след това за Израел. Живеели са във външните стаи, откъм улицата, защото отзад всичко е било разрушено...

Значи Панчарево е твоят бебешки квартал...

Да, бебешкият ми квартал, въпреки че и след това имам много спомени и красиви снимки от Панчарево... Имам снимка, която не мога да намеря в момента, с едно красиво палтенце и със заешка якичка, въобще – буржоазно момченце, с хубави грешки, които постепенно изчезват от следващите снимки, т.е. започваме да обедняваме, и то доста бързо. Най-важният ми спомен, който пак не е точно спомен, е как съм имал една кошничка и като съм чуел сирените за въздушна тревога, съм казал: „Има лога“ и съм тръгвал към скривалището, което е било в съседния двор на нашите много симпатични съседи, селски хора. Скривалището е било изровено и взградено в започващата от техния двор баир. Най-ранното ми детство е било всъщност военно детство. След това обаче съзнателните ми години са на улица „Хан Аспарух“. Нашата къща беше все още отворена назад. Казвам „все още“, защото после се случи един особен феномен и всички къщи и дворове се затвориха. Хората престанаха да си ползват дворовете. Това се отнасяше и за нас.

Какви бяха дворовете, когато не бяха използвани?

Дворовете си бяха доста хубави, с чудесни беседки и асми.

А защо не се използваша?

Защото се укрехме.

Как така?

Укрехме се в апартаментите и се загуби навикът да се ползват дворовете и дори балконите, бих казал. Това затваряне в апартаментите се случи някак много бързо. Макар че, естествено, моето детство беше щастливо, но по други причини.

Къде играехте в квартала?

На улицата. По улицата я минеше една кола на един час, я не. Играехме футбол, народна топка, какво ли не. Освен това вдигахме кутии с карбид.

Взривяхте?

Това си беше обичайна практика тогава. Вземахме една газена тенекиена кутия с пробита дупка, която така се слага във водата, че да няма отверстие и се пуска карбид. Той започваше да шупти. Не помня с какво се запалваше всичко това. Кутията хвърляше нагоре,

Михаил Неделчев

като разпръскваше пясък и вода. Беше голямо шоу. Естествено, играехме много и на топчета, на гуди.

На стъклени топчета?

После се появиха стъклените топчета. Първоначално бяха гуди.

Какво представляват гудите?

Плътни топчета от глина. Играехме в нашата махала, но често волюбахме и със съседни махали. Тогава и децата, и семействата се познаваха. Разбира се, имаше и граматични моменти. Например бяха ми купили колело и аз го дадох на Тошко Влайков (внука на професор Влайков), който трябваше да отиде донякъде и се оказа, че там са му го откраднали. Голяма грама беше, но след това ми го възстановиха.

Върнаха ти твоето колело или някакво друго?

Друго колело ми дадоха. Но моето, старото, беше много красиво.

А с какво и докъде пътувахте? Как се придвижвахте из София, освен може би пеш?

Ние не сме пътували. Ако отивахме, да кажем, до Семинарията – с трамвай. Тогава тя беше преустроена в Дворец на пионерите, където бях активист. Първоначално участвах в кръжока по математика и след това в кръжок по експериментална химия. Тогава изнесох доклад (може би съм бил в трето отделение) за историята на числата. Баща ми и чичо ми, неговият брат, който беше гениален чертожник, ми бяха направили прекрасни схеми. Качиха ме на едно столче (или на нещо друго) и аз с един показалец разказвах по тези схеми. Беше голяма акция. След това участвах в кръжок, където например се сипваха две бледи течности и резултатът беше една синя течност. Кръжок по някаква специална химия.

А в кои градинки те водеха като дете?

Най-ранният ми спомен е от Княжеската градина. Баба ми ме водеше там. Тогава нямаше никакъв паметник на Съветската армия. Там видях един човек, който ми направи огромно впечатление. Той беше с дълга коса и бяла брада, облечен в нещо като расо, някаква специално дълго палто – стоеше и хранеше гълъбите, те кацаха върху него...

Отрупан с гълъби?

Така съм го запомнил. Баба ми каза: „Това е Майстора“ и ми обясни какъв голям художник е. Това е един от най-приказните ми детски спомени. Баба ми често ме водеше в Княжеската градина. Там бяха сложили един стар самолет, по който децата се катерехме. Водеха ни, разбира се, и в Борисовата градина, която никога не сме наричали „Парка на свободата“. Такива названия в нашето семейство не се употребяваха. Както, когато ходехме във Варна, никога не сме я наричали „Сталин“, след като я бяха преименували така.

И когато сте минавали с влака през Шумен, не сте го наричали Коларовград...

Разбира се. В нашето семейство не желяхте да свикнем с тези нови названия.

А кои бяха градинките и другите места навън след ранното ти детство?

Градската градина пред Народния театър не беше много популярна. После се ходеше на Шапките (на „Солунска“ и „Такев“). Сега има някакви магазини там. Тогава не беше застроено и стояхте отвън в Млечния бар. Но това е доста по-късно.

Имаш ли спомени от сладкарници в детството?

Най-прекрасната сладкарница, която беше емблема на нашия квартал, но която бързо ликвидираха, беше

Фондаджийницата, специална сладкарница за фондани. Това са виенски бонбони с пълнеж, с орехи и с глазура отгоре. Правеше ги един унгарец. Намираше се на „Раковски“ срещу кръчмата „Видинска среща“. Там сега има магазин за чорапи или нещо подобно. Беше много важна сладкарница. Но тогава вече бяха започнали да унищожават сладкарниците. Комунистите много мразеха сладкарниците и нормалните квартални кръчми. Ликвидираха ги, защото хората се събираха там. Аз например ходех да прибирам баща си, който след работа отиваше да изпие по една-две чаши в „Бай Спас“ на ъгъла на „6 септември“ и „Графа“. Сега там има някаква джонерджийница. Баща ми седеше в „Бай Спас“ с архитект Делковски и други важни господа. Казваха ми: „Седни и изпий една лимонада“ и аз ги чаках да си свършат приказките. После прибирах баща ми. Това беше крайъгълна кръчма в моето детство. По-късно свикнахме да ходим в „Дивите петли“ и другаде. На площад „Славейков“ имаше нещо като сладкарница или бистро, казваше се „Варшава“. Сега е банка. Тези забедения бяха ужасни. В тях нямаше нищо. Едни опушени места... Но за нас ходенето там беше събитие. Пак ще кажа, комунистите мразеха този градски бит. Те малтретираха градовете. Най-малтретираният град, както знаем, е Русе. Но и София беше доста малтретиран град. Само на улицата, на която сега живее „Ангел Кънчев“, е имало 12 кръчми – от площад „Гарибалди“ до улицата, която води към НДК. Сега те малко по малко се възстановяват. Но едно време са били истински кръчми, които са действали като квартални клубове. Там са се събирали мъжете от квартала, пък и по-разтрпаните жени.

От какви магазини се пазаруваше? Кой магазин ти правеше най-силно впечатление?

Не бих казал, че става дума за магазини... В детството ми най-голямото приключение беше да занесеш нещо за печене на фурна и след това да отидеш да го вземеш. Тогава все още съществуваха фурни, в които се носеха най-различни печива – гювеч или друго. Две такива имаше на ул. „Ангел Кънчев“. Държача ги най-често македонски преселници, възрастни господа. Там ставаха разговорки... Впрочем една от най-прекрасните ми по-късни преживелци в Созопол е когато направихме огромен домашно изпечен гювеч. Веднъж ни омръзнаха кебапчетата и другите подобни загости и решихме да си направим постен гювеч. Но в какво да го направим? Изпросихме си от едни съседи поцинковано бебешко корито и сложихме в него 2-3 килограма картофи, 2-3 килограма патладжани и какво ли не още. Изсипахме и един литър олио. После двамата души го отнесохме на пекарят (в Созопол също имаше такива пекарни). Пекарят така ни се възхити и ни каза: „Момчета, вървете на плажа, аз ще се оправя“. Обръщам го, поливал го с вода и стана нещо невероятно вкусно. Ядохме го в къщата на художника Аурков, където сега е заведението „Сантана“. Но Созопол е друга работа... Изобщо имах различни пътувания в детството, които продължиха по-късно в юношеството и младостта. Това не бяха хаотични, а ритмични, ритуални пътувания. Например в началото на юни идваше един камион на ул. „Аспарух“, ние го натоварвахме с покъщнина и така заминавахме на вилата в Панчарево.

Родната къща на Михаил Неделчев на ул. „Аспарух“ № 62 по време на реконструкцията си през 30-те години на XX век

Лятно пребиваване...

Да, лятна ваканция – три месеца. После оттам, от Панчарево, пътувахме за Варна или за други места, но се тръгваше от лятната ни къща...

Кога откри книжарниците на София? Какво помниш от тях?

По време на моето детство все още имаше малки антикварни книжарници, които ги държача най-често руски емигранти. В тях можеше да се намерят всякакви интересни книги. Често ходехме по маркаджийници (при

филателисти). Едната беше собственост на чехкия или немкия, не помня. Но във филателията имаше и книги, и други неща. Помня една дама там, която казваше: „Момшеници, вземете! Това е много хубаво марко“. С нея водехме дълги разговори. Тогава събирах марки. Имам класъри от онова време. Все още имаше неща като книжарница на Чипев. Тя беше почти подземна – в мазето на мястото, където Чипев са имали книжарница... От там те водеха някакви книги. Иначе самата книжарница им я бяха взели. По „Солунска“ също имаше малки книжарници.

Какво друго правеше тогава? Да си ходил на детски школи?

Няколко години свирех на пиано. Несполучливо. Вуйчо ми беше цигулар. Всъщност по-скоро той беше моят неформален духовен наставник, а не баща ми. С вуйчо ми имахме диалог. Един ден му казах: „Не, аз ще свиря на цигулка!“. Отказах се от пианото и започнах с цигулката. Ходех на уроци при вуйчо ми, който живееше на горния етаж на къщата. Урокът обикновено завършваше със скандал, защото бях калпав цигулар, но все пак бях научил някакви мелодийки. По-важно обаче беше, че през цялото време аз пребивавах в зала „България“. Култът ми към нея датира от съвсем невръстна възраст. Както казвам често, от бебе ходя в зала „България“. Тя е щастлива хетеротопия. Иначе, макар и да скрибуцах с цигулка, тя ми помогна в казармата да се сдобия с много отпуски. С нея участвах в общоармейски фестивали. От време на време ротният ми казваше: „Ще участваш във фестивал“, а аз: „Цигулката ми е в София“, той: „Какво прави там?“, аз: „Дадох я на поправка“. И хоп – три дни отпуск, за да си взема цигулката от София. А на фестивалите свирех едно и също.

Е, имало е полза от свиренето... През кои училища премина? Имаше ли там учители, които са те белязали трайно или завинаги?

Започнах в първо отделение в училище „Парчевич“ – на ъгъла на ул. „Парчевич“ и ул. „Ангел Кънчев“. Учителката ми беше все още „госпожа“ – Тодева. След това, тъй като живеях на ул. „Аспарух“, трябваше да отида в Шесто средно смесено училище – любимото ми училище, което по мое време беше гимназия. Там свирех в оркестъра към училищния хор. Бях концертмайстор на вторите цигулки. Нашият преподавател Янев беше прочут училищен хормайстор и диригент. Имах и любими учители – не толкова от прогимназията, колкото от гимназията. Любима наша преподавателка (не мога да я нарека „другарка“, защото беше дама) се казваше Грекова. (Много ни тормозеха тези обръщения „другарко“ и „другарю“, не можехме за свикнем с тях.) Преподаваше ни математика. Тя беше леденостудена лейди. Красива, студена жена и можеше да те убие с едно презрително изречение, просто да те закопае. Въобще не ни се караше, не викаше, но имаше страхотен авторитет. След това видях 2-жа Грекова в Америка при едно от моите ходения там. Тя беше отишла при дъщеря си. Аз бях там като депутат след 1989 г., на някакво посещение. Като я видях, просто се стъписах и отидох да ѝ целуна ръка.

Други учители?

Спомням си за Слънчева. Имахме една учителка с фамилия Слънчева в отделението, която вече беше „другарка“. Но също прекрасна учителка. Имахме ужасна учителка по литература, която според мен беше милиционерска съпруца. Игваше с една прилепнала рокля и имаше глупавия навик да ходи назад между редиците и да чете стихотворения. Сашо Скандала от нашия клас я чакаше на последния чин и когато тя се докосваше до него, той правеше някакво движение, тя се изчервяваше, но никога не му направи скандал. Трябва да кажа, че аз съм от един невероятен клас. И друг път съм споменавал, че класът имаше общ успех 5,65. Аз бях от средните ученици и завърших с 5,80. Имахме 14 пълни отличници и това бяха абсолютно реални оценки, не завишени. Бяхме и зубраци, и купонджии. Направихме си частен кръжок по философия на тавана в нашата къща. Освен това сами учехме латински и изучавахме разни фрази. Когато другарката по литература ни изпитваше, ние ѝ ги казвахме без да ги превеждаме и тя много се гразнеше. Философията беше много важна. В Шесто училище

повечето бяха стари и добри учители. Титулярката по история също беше много добър преподавател, но излезе в майчинство и оиде да я замести един възрастен, вече пенсионирани историк. Той е всъщност моето въдъхновение по отношение на историята. Цитираше на френски, немски, английски, латински и старогръцки и разбира се, превеждаше цитатите. Той просто ни показва какво е историята. Беше солиден господин с мустаци. Как да му кажеш „другар“ на такъв човек! Към него избягвахме обръщенията. Не му помня името, за съжаление. Ходеше със сако от твид, с малко захабени грехи. Не беше елегантен човек, но всъщност изглеждаше много изискан. С невероятна излъчване.

Кои бяха твоите любими градски места в детството?

Разбира се, площад „Славейков“. Ние се въртяхме около този площад. Ако не минеш поне един път на ден през него, значи не си софиянец. Такова минаване валидизираше твоята софийскост. Същото се отнасяше за „Раковски“. На ъгъла на „Славейков“ и „Раковски“ седеше Караджата – легендарна фигура. Той беше провален актьор. Няколко пъти кандидатствал във ВИТИЗ и все не го приемали. Седеше изправен на ъгъла с наполеоновска стойка, с дълга коса, мушал ръката си под ревера и гледеше строго. Никога не съм говорил с него. Той беше много важен персонаж. От време на време го вземаха за разни епизодични роли.

Иначе просто така си стоеше на ъгъла?

Да, стоеше и гледаше. Тогава „Славейков“ беше пълен с всякакви хора. Не беше празен както сега. Особено вечер на „Славейков“ се събираха зозите и суингите и ние ходехме да ги гледаме. Те си имаха компании и ние минавахме покрай тях. Седяха по час, час и нещо и оттам отиваха някъде. Прибираха се вкъщи или отиваха някъде на жур, тогава купони още нямаше. Оттам няколко пъти вдигаха зози и суинги и ги изпращаха в лагер, в Ловеч. Това бяха момчета и момичета, с тесни панталони, къси поли или с конски опашки (не знам защо комунистите ги мразеха толкова), вдигаха ги оттам и ги изпращаха в лагер. Ужасно нещо. Ние не се смесвахме с тях. Трябва да кажа, че съществуваша йерархия тогава. Имаше компании от по-възрастни, включително и в нашата махала, които бяха сериозни хора и с тях не се смесвахме.

Ти с какви приятели движеше?

Най-близкият ми приятел по онова време, в ранните ми ученически години, беше Владимир Лекарски. „Народната власт“ абсолютно „справедливо“ беше взела тяхната къща на улица „Шипка“, но тъй като бащата на Владко беше звенар, им бяха дали още по-прекрасна къща, под наем обаче, с махагонови мебели – къщата на генерал Тантшилов на „Патриарх Евтимий“. Делеше ни нашата барака в двора, където държахме инструменти. Ние разглобихме бараката и минавахме през дуварите. Живеехме непрекъснато заедно, когато все още се обитаваше нашият двор, който постепенно разтурихме. Във всички нас гремеше някакъв антибуржоазен синдром. Отмъщавахме по някакъв начин за буржоазното минало на нашите родители.

Неосъзнато?

Да. Това беше много интересно. Дори разтурихме прекрасната беседка в нашия двор на „Аспарух“. Водеше ни някаква деструкция, стремеж да унищожим следата от буржоазното минало.

Каква ярка случка помниш от тази времева граница – между буржоазното и пролетарското минало?

В моето ранно детство имахме слугиня, която живееше долу в сутерена. Тя беше важен персонаж в семейството. Тя си тръгна и постепенно започнахме да се съгъстяваме.

Живеехте все повече хора в къщата?

Да. Слава богу не ни отнеха никакви къщи и имоти, но имахме квартиранти – Магерови и други...

Настанени при вас?

Не, ние нямахме настанени. Магерови бяха нормални хора. Долу в сутерена живееше нашата слугиня, която имаше дъщеря, а тя пък имаше син. Той стана футболист. След това замина за Париж. Той е човекът, който издаде есетата на Георги Марков във Франция.

Това да не е Пеев?

Да, Ванко Пеев. Той емигрира. Намериха го обесен по-късно. От Държавна сигурност бяха пуснали слухове за неговата хомосексуалност и го намериха обесен в Париж. Но това е доста по-късно. Най-разтърсващото събитие в моето детство беше, когато се удави бащата на Владко Лекарски. Той беше спортист – най-добрият ни фехтовчик, участник в олимпийски игри, национал, треньор. Асен Лекарски. Удави се по време на някаква школа. Тренирал е някакви момчета по фехтовка. Влезли са в морето при мъртво вълнение и един от младежите е започнал да се дави. Асен Лекарски го е спасил, но

Баба Маргарита със своите внуци

водата го е завлякла навътре... Симеон (по-големият брат на Владко) беше убеден, че това е операция на ДС и всъщност баща му е убит. Те са от тежък буржоазен род – тъстът е фабрикант и т.н., въпреки че след 9 септември 1944 г. той е бил военен аташе. Бяха от офицерски род. Това беше голяма трагедия. Тогава взехме Владко два-три дни при нас. Майка му беше фина, изискана дама, с швейцарско потекло. Много трагично го преживя тази мада и красива жена. Това е може би най-трагичното събитие от моето детство.

Ако сравниш образа на София от твоето детство с образа на София от днес, как би определил този град?

София вече е полицентричен град. Няма само един център и такъв трябва да бъде един истински голям град. Това е нормално. Днес има хора, които никога не минават през площад „Славейков“ например, докато преди това активните градски хора задължително минаваха оттам и по улица „Раковски“. Сега има хора, които живеят в други градски пространства, без да стигат до старите централни места. И това е съвсем естествено. И второ. Днес София е изключително жив град, включително и в кварталите, където са се оформили различни центрове около мазазини, паркове, клубове и т.н. Това е прекрасно. Сменен е социалният стил. Няма го усещането за „махалата“ и за принадлежност към нея. Ние тогава живеехме в махали. Нашата, по-голямата махала на площад „Славейков“, беше в конкуренция с махалата на Докторската градина, където се беше смесила старата тежка буржоазия с новата комунистическа буржоазия. Тази конкуренция беше нещо много съществено в тогавашния софийски живот. Разликите между нас се проявяваха включително и в нашите летувания в Созопол и на други места. И там – край морето – се деляхме на различни махали.

С кои литературни творби свързваш най-силно София? Кои са най-важните „софийски произведения“?

Имаше един текст, който четях при всяко връщане в София от Панчарево – поемата „В меката есен“ на Валери Петров. Четях го ритуално, макар да прескачах „партизанските“ пасажи. Това за мен беше много важна софийска идентификация.

Значи това е било след 1960 година, защото поемата, струва ми се, е оттогава... През 1962 г. за нея на Валери Петров присъжда Димитровска награда.

Така ли? Аз имах усещането, че я чета открай време. Четях и „Тавански спомен“, т.е. някои от ранните поеми на Валери Петров. Други такива софийски текстове за мен бяха стихотворенията на Иван Пейчев.

Ранните „декагентските“ му стихотворения?

Да. Както и различни повести със софийски сюжети, които вече съм забравил.

А кога откри „Птица над пожарищата“ от Константин Константинов?

Късно. Но той тогава беше важен с „Път през годините“. Моите литературни увлечения се реализираха по-скоро чрез списанията – през „Мисъл“ и „Демократически преглед“, които аз четях като ученик. Имах ги може би от грядо ми Михаил, имах ги и досега – подвързани в цели годишници. Сигурно така са ги продавали, вероятно са били подвързани от самите редакции. Разбира се, притежавам и отделни книжки от тях. Това четях, включително и различните очерци на г-р Кръстев за университета, на Тодор Влайков и много други... Софийските пътища на литературата нямат край.

7 август 2023 г.

Разговора води ПЛАМЕН ДОЙНОВ

Малките Пет къшета в София отвисоко